

1. Obecné úvahy

Sociální plánování je odvětví aplikované vědy. Na půdě společenských věd se vytvořilo několik disciplín, jejichž cílem je uvědomělé přetváření sociálního života. Patří mezi ně sociální politika, sociotechnika, prognostika a ekonomické plánování. Sociální plánování se z určitých hledisek liší od všech ostatních. Sociotechnika přináší poznatky o tom, jak řešit určitý sociální problém na základě obecných sociologických tvrzení. Sociotechnik v zásadě neformuluje cílové problémy. Cíle mu stanoví zadavatel, tj. klient. Sociální politik má z hlediska svých zájmů blíže k sociálnímu plánovači. Zabývá se však pouze vybranými výseky společenského života, především problémy spjatými s prací člověka. Předpoklady konkrétních řešení hledá ve vládnoucích sociálních ideologiích. Sociální politik tudíž nepěstuje axiologii, neformuluje vůdčí společenské hodnoty, jež jsou základem jeho činnosti. Společenské hodnoty jsou vnášeny do sociální politiky zvnějšku.

Obdobně je tomu s ekonomickým plánováním. Základem ekonomického plánování jsou strategické cíle určitého společenského systému. Sféra ekonomického plánování musí proto být přísně podřízena vůdčím sociálním cílům, formulovaným politickými hnutími, jejich ideologií a sociálními plánovači.

V každém z uvedených odvětví praktické vědy vystupuje problém formulace cílů těch úkolů, které jsou předmětem praktických řešení. Poněkud jinak je tomu možná se sociální prognostikou, neboť dosahování sociálních cílů zde není hlavním motivem činnosti. Sociální prognostika je však nepřímo spjata s ostatními praktickými vě-

dami, a to tím, že jim skýtá informace o tom, co pravděpodobně nastane a čemu je třeba už nyní věnovat zvláštní pozornost. Musíme připomenout, že určité zájmy prognostiků vyplývají z hodnot, které uznávají. Když se prognostikové zabývají budoucností, vyslovují se rovněž o současnosti, neboť hierarchizují problémy, jichž se dotýkají, a provádějí výběr otázek, které je zajímají.

V sociálním plánování se koncentrují všechny praktické společenské disciplíny. Je to totiž věda o hlavních společenských cílech socialistické společnosti, o prostředcích a způsobech jejich dosažení. Na základě formulace sociálních diagnóz se tedy sociální plánovač zabývá třemi problémy:

1. stanovením diagnóz aktuálního stavu společenského života a určováním vývojových tendencí sociálních procesů,
2. formulováním a operacionalizací strategických cílů socialistické společnosti,
3. hledáním optimálních, účinných cest realizace společenských cílů.

Mezi strategickými cíli sociálního plánování ve státech se socialistickým společenským systémem se dostává do popředí otázka vytváření beztřídní společnosti založené na principu společenské rovnosti. Proto také otázka vztahu mezi sociální strukturou a sociální politikou nabývá na půdě této disciplíny zvlášť velkého významu.

Sociálního plánovače zajímají v tomto případě tyto problémy:

1. Do jaké míry může uvědomělá činnost institucí společenského života přetvářet existující sociální strukturu.
2. Jaký je ideální model sociální struktury společnosti postulované socialistickou ideologií.
3. Jaké prostředky přetváření sociální struktury jsou nejučinnější.

*) Doc. Jan Małanowski jako ředitel Institutu sociologie na Varšavské universitě stojí v čele nejvýznamnějšího sociologického pedagogického pracoviště v polském hlavním městě. Publikovaná stat, přednesená původně jako referát na setkání polských a československých sociologů v r. 1973 v Jab-

lonné u Varšavy, vzbudila živý zájem. Małanowského pojetí některých otázek rovnosti za socialismu a působení proti antiegalitárním tendencím v soudobé polské socialistické společnosti je samozřejmě pouze jedním z možných.

4. Jak velká vzdálenost je mezi aktuální a postulovanou sociální strukturou.

5. Které elementy sociální struktury se mají stát předmětem uvědomělé plánovací činnosti.

Pokusme se na tyto otázky odpovědět.

2. Možnosti uvědomělého přetváření sociální struktury

Veškerá plánovací činnost v oblasti sociální struktury je závislá na tom, zda se podaří dokázat tezi, že sociální struktura může být uvědoměle přetvářena určitým směrem.

Tuto tezi můžeme dokázat dvojím způsobem: předně tak, že se odvoláme na argumenty historického rázu, za druhé tak, že uvedeme důkazy plynoucí z výzkumů současného společenského života. Historické důkazy možnosti přetváření sociální struktury nám skýtají dějiny společenských buržoazních, buržoazně demokratických, lidově demokratických a socialistických revolucí.

Revoluční cestou mohou být likvidovány velké společenské třídy. Tak byly v některých zemích likvidovány třídy velkých pozemkových vlastníků, buržoazie, maloburžoazie a individuálně hospodařící rolníci.

Sociálního plánovače však nezajímá pouze revoluční cesta přetváření sociální struktury. Revoluce jsou společenské akty, k nimž dochází zřídkla, cestou ozbrojeného násilí a občanskými válkami. Sociální revoluce kromě toho nerealizují celý svůj program změn sociální struktury jednorázově. Prostřednictvím revoluce se z arény společenského života odstraňují hlavní třídní odpůrci. Po revoluci zbývá ještě uskutečnit řadu dlouhodobých úkolů. A tu vzniká otázka, zda je možné — a jestliže ano, pak do jaké míry — uvědomělé přetváření sociální struktury „v mírových dobách“, aniž by bylo použito ozbrojeného násilí a aniž by se vyvolávalo všeobecné sociální napětí, které dezorganizuje společnost.

Také na tuto otázku můžeme odpovědět kladně. V podmínkách socialistického společenského systému existují možnosti přetváření sociální struktury podle předpokládaného modelu společnosti. Dokazují to přeměny individuálně hospodařících rolníků v pracovníky zespolečenštěných hospodářství a také procesy likvidace maloburžoazie anebo přetváření její společenské

pozice právně administrativní činností socialistického státu.

3. Rozsah plánování přeměn sociální struktury

Závažným problémem, který je třeba vyřešit, je problém rozsahu sociálního plánování v oblasti sociální struktury. Jde tu především o odpověď na tyto otázky:

1. Jaké lidské agregáty mohou být objektem plánování.

2. Jaké prvky postavení jednotlivých skupení mají být plánovací činností zahrnuty.

Zdá se být nesporné, že objektem sociální politiky mohou být jak společenské třídy, tak sociální vrstvy a také sociálně profesionální kategorie či jednotlivé profesionální skupiny. Plánovací činnost může směřovat buď k likvidaci určitého elementu sociální struktury, nebo k omezení jeho početního stavu, nebo konečně k povzbuzení jeho početního růstu.

Kromě toho může plánovací činnost působit také na determinanty sociální pozice tříd, vrstev a sociálně profesionálních skupin. Vzhledem k tomu, že (jak jsme na to upozornili) hlavním cílem sociální politiky v oblasti sociální struktury je vytváření beztřídní společnosti založené na principu společenské rovnosti, zajímá sociálního plánovače především vypracovávání programů likvidace zdrojů společenských nerovností a jejich projevů.

Porovnáme-li sociální postavení jednotlivých tříd a vrstev, zjišťujeme, že mezi nimi existují závažné společenské nerovnosti. Tyto nerovnosti se projevují v mnoha rovinách společenského života. Patří mezi ně:

1. Nerovnosti spjaté s materiálním postavením, zejména pokud jde o podmínky bydlení a o výši výdělků.

2. Druhou rovinou, kde se projevují nerovnosti mezi třídami a vrstvami, je úroveň vzdělání.

3. Třetí formou, v níž se projevují společenské nerovnosti, je účast na veřejném životě. Tato skupina nerovností se týká nejen podílu na politickém životě, ale také na jiných formách institucionalizovaného společenského života, tudíž účasti v kulturních, společenských i jiných organizacích.

4. Čtvrtá rovina, kde se projevují společenské nerovnosti, se týká účasti na kultuře a způsobů trávení volného času.

5. Pátá souvisí s právním statusem fyzicky a duševně pracujících.

6. Šestá zahrnuje nerovnosti v oblasti patologizace života jednotlivých tříd a vrstev.

Mezi další projevy společenských nerovností je třeba zařadit nerovnosti v oblasti zdravotního stavu a rozdílné možnosti vertikální sociální mobility.

Shrneme-li výše uvedené názory, můžeme konstatovat, že sociální plánování zahrnuje všechny složky sociální struktury a můžeme jím regulovat jejich velikost a počet. Kromě toho se sociální plánování týká všech znaků společenského postavení každé třídy, sociální vrstvy i sociálně profesijní skupiny.

4. Ideální model sociální struktury socialistického státu

Obecné úvahy

Jestliže jsme přijali tezi, že uvědomělé přetváření sociální struktury je možné, zamysleme se dále nad tím, jaké jsou základní programové teze týkající se sociální struktury socialistického státu. Sociální struktura je přetvářena podle socialistické ideologie, která stanoví společenské cíle nového systému.

Nová společnost se má od dosavadních společností lišit několika zvláštními znaky:

- předně v ní neexistují antagonistické třídy, a proto zde nejsou možnosti, aby jedna třída vykořisťovala druhou,

- za druhé se zde zavádí zásada odměňování za práci podle množství vynaložené námahy,

- za třetí se usiluje o likvidaci všech výsad plynoucích z titulu sociální příslušnosti.

- za čtvrté se pro všechny občany vytvářejí rovné možnosti k tomu, aby mohli využívat statků a hodnot, jež jsou všeobecně považovány za žádoucí.

Nová sociální struktura, jež se tvoří, má být založena na společenském vlastnictví výrobních prostředků a jediným faktorem diferencujícím společnost bude charakter vykonávané práce. Tato forma vnitřní diferenciaci společnosti nemá rodit sociální nespravedlnost, ale má fungovat na prin-

cipu stále plnějšího uskutečňování ideje egalitizace společnosti.

Avšak společnost sociální rovnosti se netvoří automaticky. Je k tomu zapotřebí uvědomělé činnosti státu i celého systému institucí společenského života. Z toho plyne nutnost vytvářet dlouhodobý program likvidace sociálních nerovností, tzn. program odstraňování těch zdrojů ze společenského života, které umožňují, že jedna část společnosti využívá výsledků práce druhé části.

Vytváření společnosti rovnosti je dlouhodobý proces, který daleko překračuje život jedné generace.

Revoluce je počátkem, nikoli koncem velkých společenských změn. Revoluce socialistického typu probíhá ve jménu zájmů dělnické třídy, a proto záležitostí této třídy je třeba v sociální politice i v sociálním plánování věnovat zvlášť hodně pozornosti.

Vytvářet socialistickou společnost znamená víceméně totéž, co sociálně osvobodovat převážnou část národa, tj. fyzicky pracující, rolnictvo a řádové duševní pracovníky. Proces sociálního osvobodování musí probíhat podle plánu strukturálních přeměn. Tento plán pak musí být propracován tak podrobně, aby se na jeho základě mohlo přikročit k praktické činnosti. Pokusme se zhruba nastínit základní předpoklady plánu přetváření sociální pozice dělnické třídy, rolnictva, maloburžoazie a pracující inteligence.

5. Hlavní předpoklady sociálního plánování ve vztahu k dělnické třídě

Strategické společenské cíle týkající se dělnické třídy můžeme shrnout do těchto postulátů:

1. V novém společenském systému má být dělnická třída ve sféře sociálního a ekonomického života plně osvobozena. Znamená to, že bude zlikvidováno ekonomické vykořisťování příslušníků této třídy a zároveň bude zahájen proces sociálního osvobodování, spočívající mj. v tom, že dělnická třída bude zapojována do celospolečenského života.

2. Dělnická třída, která je iniciátorem a hlavní společenskou silou probíhajících přeměn, působící institucionálně prostřednictvím své politické reprezentace, vytváří podmínky pro změnu sociální pozice dělníků v sociální struktuře, zahajuje masový

proces společenského vzestupu fyzicky pracujících. Uvědomělá činnost má tuto možnost přeměnit ve skutečnost.

3. Proces sociálního osvobodování dělníků se uskutečňuje ve dvou etapách: první spočívá v tom, že se odstraňují hlavní zdroje sociálních nerovností, zrozených v kapitalistickém společenském systému, druhá probíhá v další fázi revoluce, kdy se nová moc upevňuje tím, že s konečnou platností poráží třídní odpůrce probíhajících změn systému. Cílem druhé etapy je úplné zavedení zásady egalitizace sociálního života a vytvoření mechanismů, jež by působily proti antiegalitárním tendencím.

4. Likvidace dvou tříd velkých vlastníků, tj. buržoazie a velkých vesnických vlastníků, je počátkem, nikoli koncem sociálního osvobodování dělnické třídy. Jak jsme se o tom už zmínili, je tento proces dlouhodobý a nebude ukončen za života jedné generace. Dělnická třída zaujímá v sociální struktuře kapitalistického systému nejnižší pozici v sociální hierarchii. Mezi jinými třídami a vrstvami se vyznačuje zejména těmito znaky:

a) nízkým životním standardem, tj. nízkými výdělky a špatnou bytovou situací;

b) z hlediska právní pozice není rovna jiným námezdně pracujícím, tj. inteligenci či vrstvě duševně pracujících. Tato sociální nerovnost se projevuje především ve způsobu rozvazování pracovního poměru, v délce dovolených, v úpravě výdělků při dočasné pracovní neschopnosti a v systému důchodového zabezpečení;

c) nízkou úrovní vzdělání a malou vertikální sociální mobilitou;

d) vysokým stupněm sociální patologizace, což se týká především dvou forem sociální patologie — zločinnosti a alkoholismu;

e) špatným zdravotním stavem, plynoucím jak z těžkých pracovních podmínek (choroby z povolání), tak z celkově nízké životní úrovně;

f) projevuje se také izolace dělníků od celospolečenského života. To se odráží v mizivé účasti dělnické třídy na životě společenských, politických, kulturních a vzdělávacích institucí;

g) ve sféře kulturního života je nápadná nízká úroveň kulturní spotřeby.

K tomu dodejme, že dělníci jako třída

nemají široké kontakty s jinými společenskými třídami a vrstvami. Existující sociální distance značně omezují mezitřídní i mezivrstvové vztahy v rodinné (smíšená manželství), přátelské i sousedské rovině.

Sociální revoluce v první fázi odstraňuje pouze hlavní zdroje společenských nerovností. Reformy, ke kterým v jejím důsledku dochází, jsou dalším krokem v procesu sociálního osvobodování dělníka. Avšak žádoucího stavu může být dosaženo teprve realizací dlouhodobé komplexní sociální politiky.

Řešení vyžadují především existenční problémy dělníků, a z nich hlavně mzdy, bytová otázka a systém sociální péče. V oblasti mezd se hlavní problém redukuje na vytvoření takového systému výdělků, který by maximálně odpovídal principu sociální rovnosti a spravedlnosti. V tomto případě vznikají tři otázky: první — Na jakých faktorech má záviset diferenciacce mezd? druhá — Jaká je přípustná horní hranice výdělků? a třetí — Z jakých předpokladů se má vycházet při stanovení nejnižší mzdy?

Druhým existenčním problémem je vypracování perspektivního plánu řešení bytové otázky. Jak jsme na to už upozornili, dělnická třída byla v kapitalistickém systému v nejhorší bytové situaci. Proto je třeba na prvním místě soustředit úsilí na její zlepšení.

V právní oblasti vystupuje do popředí požadavek úplného vyrovnání pracovních práv všech námezdně pracujících bez ohledu na charakter práce, kterou vykonávají.

Je zřejmé, že realizace uvedených společenských cílů je závislá na mnoha okolnostech, především na ekonomických možnostech státu. Jde však o to, aby se — aniž by se ztrácel ze zřetele stav státního hospodářství — v běžných plánovacích činnostech, při vypracovávání střednědobých a dlouhodobých plánů společensko-ekonomického rozvoje vždy maximálně přihlíželo ke strategickým, dlouhodobým sociálním cílům.

Mezi další prvky sociálního plánování ve vztahu k dělnické třídě je třeba zařadit potřebu vytvoření perspektivních programů společenské a kulturní aktivizace jejích příslušníků. K úplnému vyrovnání dělníků s jinými třídami a vrstvami dojde tehdy, až se podíl dělníků na veřejném životě bu-

de rovnat společenské aktivitě ostatních sociálních tříd a vrstev. Cestou k tomu je vzestup vzdělání dělnické třídy. Problém kulturní a společenské aktivizace dělnické třídy se nevyřeší, dokud dělníci ve své mase nedosáhnou středního vzdělání. Legitimaci k aktivnímu společenskému životu dávají člověku především vědomosti. Stupeň informovanosti o okolním světě mu umožňuje aktivní vztah k životu, dává mu možnost podílet se na řešení otázek, jež jsou pro něho životně důležité, umožňuje mu vyjadřovat vlastní zájmy, formulovat potřeby a rodí vysoké aspirace. Toho všeho dosáhne vzdělaná dělnická třída, přetvářející se z objektu manipulace v subjekt samostatné činnosti. Masový vzestup vzdělání dělnické třídy jí dovolí nejen zmenšit sociální distanci, která ji dělí od jiných sociálních seskupení, ale také činnou účast na kolektivním životě. Vzdělaná dělnická třída bude také plnoprávným a plně hodnotným konzumentem a producentem kultury, vstoupí do partnerských vztahů s jinými sociálně profesionálními skupinami v různých rovinách společenského života.

Zvláštní pozornosti vyžaduje program dlouhodobého odstraňování projevů sociální patologie v prostředí dělnické třídy. V dělnickém prostředí se v podmínkách kapitalistického systému projevuje vysoký stupeň sociální patologie. Nelze se proto divit, že toto kulturní dědictví vnáší dělníci do nového společenského systému. Dělnická subkultura nepodléhá tak rychlým změnám, aby se hned za velkými revolučními reformami okamžitě vytvořil nový životní styl a aby všechny negativní stránky zmizely jako mávnutím kouzelným proutkem. Zvyky třídy mají silnou tendenci přežívat podmínky, které je zrodily. K tomu dodejme, že v podmínkách nového systému projevují některé patologické formy, např. alkoholismus, dokonce tendenci vzrůstat. Osvobození dělnické třídy od sociálních deviací má neméně význam než realizace programu vzestupu jejího vzdělání i jejího kulturního vzestupu. Je to jeden z faktorů zvyšování pozice dělnické třídy ve struktuře socialistické společnosti.

6. Problémy plánování sociálních změn rolnické třídy

Model sociální struktury socialistické spo-

lečnosti předpokládá rovněž zespolečenštění zemědělské výroby. Většina socialistických zemí zahájila strukturální přeměny na vesnici několik let po likvidaci buržoazní třídy a třídy velkých pozemkových vlastníků.

Zespolečenštění zemědělské výroby a přetvoření individuálně hospodařících rolníků v pracovníky zespolečenštěného hospodářství je však spjato s velkými ekonomickými i sociálními těžkostmi. Strategickým cílem socialistické ideologie v oblasti přetváření sociální struktury vesnice je likvidace možnosti vykořisťování zemědělských dělníků bohatými rolníky, odstranění zdrojů restaurace kapitalistických poměrů na vesnici a intenzifikace zemědělské produkce.

Proces zespolečenštění vesnice nemá mít negativní vliv na úroveň zemědělské výroby a nemá ani rodit masovou nespokojenost a sociální napětí mezi rolníky, kteří jsou spojenci dělnické třídy. Proto také přetváření třídy individuálně hospodařících rolníků ve složku zespolečenštěného hospodářství musí být dlouhodobým procesem, podmíněným jak přeměnami ve společenském vědomí rolnictva, tak rozvojem technické základny předpokládaných změn.

Jak to potvrzují tendence v přeměnách sociálně profesionální struktury ve světě, nelze pochybovat, že budoucnost zemědělství spočívá ve stálém zprůmyslňování zemědělské výroby. Nevelká část společnosti, řádově 6–4 %, bude zajišťovat potraviny pro zbývající část, věnující se mimozemědělským povoláním.

V soudobém Polsku se stále ještě asi 40 % obyvatelstva, tzn. 12 miliónů lidí, žije zemědělskou prací. Přejít individuálního zemědělství na cestu průmyslového hospodaření, založeného na velkých specializovaných rolnických podnicích, znamená zároveň uvolnění mnoha miliónů pracujících. Těm je třeba zajistit nové zdroje obživy a vytvořit přiměřené podmínky hlavně ve městě. Stát nemůže okamžitě k takovému aktu přikročit. Proto je třeba počítat s postupným přetvářením rolnické třídy v pracovníky zespolečenštěného hospodářství.

Majíce na zřeteli hlavní cíl společenských přeměn vesnice, tzn. vytváření socialistického sektoru v zemědělství, musíme přistupovat k jeho realizaci postupně, nejen připravující zároveň materiální základy

reformy, ale i přetvářející společenské vědomí rolníků.

V procesu formování nové rolnické třídy vystupuje vedle hlavního úkolu zespolenštění zemědělství do popředí soubor jiných sociálních cílů, jejichž posláním je likvidace tradiční sociální nerovnosti mezi pracovními a životními podmínkami ve městě a na vesnici. Tento cíl se realizuje různými cestami. Nakonec má vést k vyrovnání životní úrovně vesnických a městských obyvatel. Jde zejména o ulehčení polních prací jejich mechanizací, dále o to, zpřístupnit obyvatelům vesnic vzdělávací a kulturní instituce stejnou měrou, jako je tomu ve městech, a za třetí vybudovat na vesnici sociální služby tak, jak je tomu ve městech.

Shrme-li, můžeme s jistým rizikem konstatovat, že sociální plánování musí vůči rolníkům formulovat podobné cíle, jako jsou ty, které stanoví vůči dělnické třídě.

7. Plánování sociálních změn v maloburžoazní třídě

Dalším prvkem sociální struktury soudobé polské společnosti je maloburžoazní třída. Jak o ní, tak o rolnické třídě prohlašují prognostikové zabývající se perspektivami změn v třídní struktuře do roku 2000, že v nejbližších 25 letech se obě třídy uchovají. Nemáme důvod, abychom tuto hypotézu zavrhlí. Připomíná nám však vývojové tendence sociální struktury a také dokazuje, jak trvalé jsou její prvky a jak těžko se mění. V modelu vybudované socialistické společnosti není místa pro sociální seskupení vyrábějící statky vlastními, soukromými výrobními prostředky. Proto také plánování sociální struktury musí přihlídnout k možnosti přetvoření celkem nepočetné třídy drobných výrobců statků a služeb ve složku beztřídní společnosti.

Hlavní problém však v tomto případě spočívá ve vypracování plánu postupného vstřebávání této třídy zespolenštěným hospodářstvím. Tvořící se socialistická společnost naráží na vážné obtíže v organizaci zespolenštěného systému služeb. Za této situace soukromé služby a drobná soukromá výroba užitečně doplňují činnost zespolenštěného sektoru. Avšak zdá se, že tou měrou, jak se bude zdokonalovat systém zespolenštěných služeb, jak se bu-

dou snižovat jejich ceny a jak se bude zlepšovat jejich kvalita, bude se nezespolenštěný sektor zmenšovat, až úplně zanikne.

Sociální plánování se ve vztahu k maloburžoazní třídě musí podle našeho mínění zabývat dvěma problémy: předně musí jasně stanovit perspektivní osudy tohoto třídního seskupení a způsoby, jak je přetvořit ve složku zespolenštěného hospodářství, a za druhé, musí vypracovat politiku omezující nadměrné, ze společenského hlediska ničím neospravedlnitelné obohacování části příslušníků této třídy.

8. Sociální plánování ve vztahu k vrstvě duševně pracujících a inteligenci

Jak duševně pracující, tak vrstva inteligence nebyla předmětem zevrubných studií, a to ani empirických, ani prognostických či plánovacích. Zdá se, že tento malý sociologický zájem o obě zmíněná sociální seskupení je zdůvodněn tím, že široce chápáná skupina duševně pracujících netrpěla v podmínkách kapitalistického systému závažnějším společenským útlakem, ale právě naopak můžeme mluvit o jisté její privilegovanosti.

Nicméně duševně pracující a inteligence tvoří nemalou část socialistické společnosti. Obě vrstvy velmi dynamicky rostou a role, jakou ve společnosti plní, nutí, abychom se při úvahách o sociálním plánování zabývali jejich dalšími osudy podrobněji.

Společenské prostředí inteligence a menší měrou i vrstvy duševně pracujících je vzorem pro ostatní třídy a vrstvy v oblasti kulturních a vzdělávacích aspirací, v oblasti společenské aktivity i v oblasti zvyků. Je to tudíž sociální kolektivita, která slouží jako základ, na němž se vytváří model fungování jiných tříd a vrstev. Pro společenské prostředí inteligence se neprogramují plány vzestupu vzdělání, kulturního ani sociálního vzestupu. Toto společenské prostředí dosáhlo vysokého stupně všech indexů sociální pozice. V oblasti plánování sociální struktury je třeba před inteligencí vytyčit několik postulátů. Předně je nutné uvést v činnost mechanismy, které by působily proti tomu, aby se inteligence odtrhovala od svých třídních kořenů. To se týká hlavně inteligence dělnického a rolnického původu. Můžeme totiž pozorovat, že se příslušníci inteligence dělnického pů-

vodu odcizují svému mateřskému sociálnímu prostředí. Nová inteligence dělnického původu, která nejlépe zná dělnickou třídu, má určitý morální dluh vůči svému mateřskému sociálnímu prostředí. Dosažené poznatky a dovednosti může částečně předat dělníkům ve vlastním prostředí tak, že tam bude sociálně působit. Tato pomoc může mít různé formy. V první řadě jde o působení na pracovišti. Technická inteligence je v každodenním styku s milióny průmyslových dělníků. Může sehrát, a to v daleko větší míře než dosud, inspirující roli v procesu probouzení nových potřeb a formování nového životního stylu dělníků. Podobné možnosti pro masovou společenskou činnost se otvírají v místě bydliště. Tento postulát však může být splněn tehdy, jestliže se budou v širším měřítku uvědoměle vytvářet sídliště heterogenní z hlediska sociální příslušnosti.

Potřeba využít inteligence k intenzifikaci procesů společenského vzestupu dělnické a rolnické třídy se netýká pouze té její části, která vyšla z rolnického nebo dělnického prostředí. Tento úkol je možné vytyčit před všemi příslušníky inteligence bez ohledu na jejich původ, pokud se chtějí podílet na uvědomělém přetváření života fyzicky pracujících.

Dalším úkolem sociálního plánování vůči inteligenci musí být vypracování účinných prostředků, které by působily proti tomu, aby inteligence realizovala — často na úkor jiných sociálních kolektivit — vlastní úzké zájmy. Jde tu o omezování těch tendencí, které by vedly ke vzniku disproporcí při uspokojování různých potřeb.

Jiný přístup než inteligence vyžaduje vrstva duševně pracujících. Tento agregát ve své základní masě do značné míry připomíná svou sociální pozici kvalifikované fyzicky pracující. Odlišuje se však od kvalifikovaných dělníků vyšším stupněm vzdělání, avšak nižším životním standardem a nepříliš vysokou profesionální kvalifikací. Je to atomizovaný společenský soubor, v němž neexistuje vědomí pospolitosti zájmů, který je ve vysokém stupni naladěný k tomu, dosahovat základních životních cílů individuálně. Jak vyplývá z empirických výzkumů, tato vrstva se nejvíce integruje s dělnickým prostředím na úrovni rodiny. Je však těžké vůči jejím členům formulovat základy sociálního plánování.

Zdá se však, že cíle, jež jsou před ní kladeny, by se daly shrnout do několika bodů:

1. postulát stálého zvyšování profesionální kvalifikace,
2. postulát stálého zkvalitňování práce,
3. postulát demokratizace vztahu k ostatním složkám společnosti.

9. Působení proti antiegalitárním tendencím

Podstatnou částí sociálního plánování se musí stát působení proti vzniku a vývoji společenských jevů a procesů, jež jsou z hlediska modelu struktury socialistické společnosti nežádoucí.

To, že jsou ze společenského života vyloučeny antagonistické třídy, neznamená, že je zlikvidováno nebezpečí zrodu nových sociálních nerovností. Sociální struktura není ztuhlou, statickou formou společenského života. Její jednotlivé elementy jsou v neustálém pohybu, měníce svou pozici vůči ostatním jejím složkám. V nové sociální struktuře existují velká společenská seskupení, jako jsou třídy a vrstvy a také sociálně profesionální kategorie, jež jsou elementy třídně vrstevové struktury.

Základní třídy a vrstvy soudobé polské společnosti se mezi sebou podstatně liší. Tři společenské třídy disponují soukromými výrobními prostředky. Jsou to především individuálně hospodařící rolníci a maloburžoazie. K nim je třeba připočítat ještě třetí společenskou třídu, tj. drobnou buržoazii, hlavně průmyslové výrobce, která je sice kvantitativně nepočetná, avšak vyznačuje se silnou ekonomickou pozicí.

Existence vlastnických tříd je tudíž prvním zdrojem sociálních nerovností v naší společnosti. I když uvedená třídní seskupení nehrají větší politickou roli, přesto samotným faktem své existence a ekonomické činnosti vytvářejí velké rozdíly v různých rovinách společenského života. To se týká především nerovností v rovině širého chápáního materiálního postavení.

Druhým zdrojem sociálních nerovností je protiklad duševní a fyzické práce, který se stále ještě výrazně projevuje. Lenin připisoval tomuto protikladu zvlášť velký význam, když napsal, že odstranění vlastnických tříd je pouze prvním krokem na cestě ke společnosti rovnosti. Další kroky budou spatřeny s odstraněním protikladů mezi fyzickou a duševní prací. Protiklad mezi těmito dvěma typy práce projevuje na jed-

né straně tendenci ke zmenšování, na druhé je však zdrojem stále ještě mnoha různých forem sociálních nerovností. Jsem rovněž toho názoru, že tendence k vytváření sociálních nerovností mezi duševně a fyzicky pracujícími se udržuje na vysokém stupni a projevuje se výrazněji než tendence ke stírání tohoto protikladu.

Protiklad fyzické a duševní práce má rozmanité podoby. Projevuje se v různých ustanoveních pracovního práva, v rozdílných pracovních podmínkách, v různém stupni škodlivosti a obtížnosti práce i v různé pracovní době. Projevuje se rovněž ve mzdovém systému. Nejde vůbec o nějakou drobnou záležitost, neboť se týká velké části společnosti. Okolo 60 $\frac{0}{10}$ všech zaměstnaných tvoří pracovníci zespolčenštěného hospodářství, stát tudíž přímo reguluje postavení mnohem více než poloviny společnosti. Jakkoli se v nové sociální struktuře nevytvářejí nová seskupení třídního typu a ta, která existují, mají svůj původ ve společenském systému, který byl odstraněn, přesto se projevují a nabývají zvláštního významu difference sociálně profesionálního typu.

Zdá se, že sociálně profesionální struktura společnosti je dalším zdrojem společenských nerovností. Je třeba si jí povšimnout poněkud blíže, neboť je to nový sociální jev, a pokud nebude včas podřízena společenské kontrole, může se stát vážnou překážkou v procesu egalitizace společnosti. Zmíněný jev se týká především fungování sektoru zespolčenštěného hospodářství. Odráží se ve sféře pracovního a mzdového zákonodárství, ale vytváří se i živelně, přijímaje nezformalizovanou podobu.

Nové sociální nerovnosti se v první řadě dají pozorovat v oblasti mzdové politiky. Mzdová politika, která se formovala desítky let, neobsahuje jasně precizované, podrobné zásady odměňování za práci. Stejně kvalifikovaní pracovníci vykonávající tytéž činnosti, mají různé výdělky. Je to projev širšího jevu, jímž je sociální diferenciace v rámci jednotlivých odvětví zespolčenštěného hospodářství. Druhým prvkem nerovnosti v oblasti mezd je jejich rozpětí. Faktické výdělky jisté části zaměstnaných jsou mnohem vyšší než nominální. Tento růst je způsoben rozsáhlým systémem různých přídavků a premií.

Z hlediska ideálů egalitární společnosti je to jev nežádoucí. Ve společnosti rovnosti musí být stanoveno maximální rozpětí výdělků a jeho dodržování je třeba přísně kontrolovat.

Dalším prvkem vytváření nových nerovností spjatých se mzdami, přesněji řečeno s přídavky ke mzdám, je špatně vyřešená otázka sociálních dávek pro pracovníky, kteří mají děti. Náklady na děti jsou prakticky přeneseny na bedra rodičů. Proto také rodiny s dětmi, zvláště rodiny s několika dětmi, značně snižují svůj životní standard v období od narození dítěte do jeho plnoletosti.

Popisujeme-li, jak se vytvářejí nové sociální nerovnosti v rovině sociálně profesionální struktury, je třeba též upozornit na nerovné pozice osob zaměstnaných ve velkých a malých podnicích, a také na nerovné možnosti ve využívání sociálních služeb pracovníky zaměstnanými v jednotlivých odvětvích národního hospodářství. Bohatá odvětví hospodářství vytvářejí příznivější pracovní i rekreační podmínky než ta, která — i když jsou pro fungování celé společnosti nezbytná a důležitá — nedisponují příslušnými fondy na sociální činnost. Jako příklad zde mohu uvést problém budování vlastních rekreačních středisek jednotlivými závody. V tomto případě se setkáváme se společensky nebezpečným jevem vytváření uzavřených a pro celek společnosti nedostupných rekreačních oblastí. Známé rekreační oblasti, zejména ty, které jsou u vody, jsou často těžko dostupné pro normální rekreanty. Takováto dělba rekreačních oblastí mezi jednotlivé závody vytváří všeobecné obtíže. Příkladem toho může být Zegrzyňský záliv, kde se stovky metrů táhnou ploty s tabulkami, jež zakazují vstup osobám, které tam nepatří.

Představitelé společenských věd se doposud nezabývali problematikou nového typu nerovností. Je totiž těžké analyzovat jevy in statu nascendi. Pozornost byla soustředěna hlavně na egalitizační procesy, které převládaly nad jevy opačného rázu. Zdá se však, že tento typ zájmu je stejně potřebný jako sledování procesu, během něhož se hroutí staré sociální dělení. Umožňuje totiž hodnotit realizaci programových předpokladů nového systému.

Existuje ještě jeden problém, který sou-

visí s tematikou, již jsme se zde zabývali, který není snadno popsateľný a který zasluží velké pozornosti. Je to otázka vytváření a realizace odlišných skupinových zájmů určitých společenských kruhů. Některé profesionální kruhy, jako např. lékaři, advokáti, novináři, umělci, vědeckí pracovníci či jiné profesionální kategorie, institucionalizují svoji odlišnost tím, že vytvářejí zvláštní rekreační domy. Působí na základě zvláštních předpisů pracovního práva, tvoří vlastní zdravotnické služby a dosahují snadnějšího přístupu k různým hodnotám. Platí to rovněž o vyšších funkcionářích administrativy a společenských organizací. Existenci tohoto jevu pouze signalizujeme, aniž bychom blíže popsali jeho fungování, neboť v této oblasti se neprovádějí výzkumy.

10. Závěr

Shrneme-li dosavadní úvahy, zjišťujeme toto:

1. Sociální plánování se může stát účinným nástrojem uvědomělého přetváření sociální struktury.

2. Uvědomělým jednáním je možné mě-

nit sociální strukturu, přičemž se reguluje počet i velikost tříd. Sociální plánování se může týkat rovněž vytváření určitých znaků třídního postavení třídních, vrstevných a sociálně profesionálních seskupení.

3. Plánovitě přetváření sociální struktury je dlouhodobý proces vyžadující stále kontroly.

4. Vypracování plánů sociálních přeměn vyžaduje provést vědecké analýzy ve třech rovinách:

- a) vypracování vize sociální struktury vybudované socialistické společnosti,

- b) stanovení přesné diagnózy aktuálního stavu sociální diferenciace,

- c) stanovení optimálních způsobů, jak dosahovat cílů.

5. Pro každou z existujících společenských tříd a vrstev je třeba vypracovat zvláštní program cílových přeměn.

6. Zvláštní pozornosti zasluhuje sestavení plánu působení na dělnickou třídu a vlastnické třídy.

7. Je třeba zahájit studie diagnózy zdrojů a způsobů likvidace nových sociálních nerovností.

Přeložil Jan Sedláček